

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

فصلنامه علمی ـ پژوهشی تحقیقات بنیادین علوم انسانی در چهارچوب رسالت‌های مجمع عالی علوم انسانی اسلامی و با محوریت مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا منتشر می‌شود.
سال نهم / شماره ۳ / شماره پیاپی ۳۲ / پاییز ۱۴۰۲

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: عطاءالله رفیعی آتانی
سردبیر: احمدحسین شریفی
مدیر اجرایی: سیدمهدی موسوی
بازبین نهایی: سیدمهدی موسوی
ویراستار: فاطمه گلچین و حمیدرضا عرفانی‌فر
صفحه‌آرا و طراح جلد: مهناز شاه علی‌زاده

اعضای هیئت تحریریه به ترتیب حروف الفبا: سعید بهشتی (استاد گروه فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی دانشگاه علامه طباطبایی. تهران. ایران.)، سید محمدرضا تقوی (استاد گروه روانشناسی بالینی دانشگاه شیراز. شیراز. ایران.)، عطاءالله رفیعی آتانی (استادیار گروه مهندسی پیشرفت اقتصادی دانشگاه علم و صنعت ایران. تهران. ایران.)، احمدحسین شریفی (استاد گروه فلسفه مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره). قم. ایران.)، نجف لک‌زایی (استاد گروه علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم(ع). قم. ایران.)، سید حسین میر معزی (دانشیار گروه اقتصاد اسلامی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. قم. ایران.)، حسن آقا نظری (استاد گروه اقتصاد اسلامی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. قم. ایران.)

اعضای مشورتی هیئت تحریریه: حسین بستان (دانشیار گروه جامعه‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. قم. ایران.)، سید احسان رفیعی علوی (دانشیار گروه فقه مضاف دانشگاه باقرالعلوم(ع). قم. ایران.)، محمد کاویانی آرانی (دانشیار گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. قم. ایران.)، محمدجواد نوروزی (استاد گروه علوم سیاسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره))، جاوید اقبال (استاد دانشگاه اسلامی علیگر. هند.)، طلال عتریسی (استاد دانشگاه بیروت. لبنان.)

چاپ و صحافی: تهران، چاپخانه میران.
نشانی دفتر فصلنامه:
تهران: خیابان شهید مطهری، خیابان میرعماد، نبش کوچه هشتم، پلاک ۲۳ طبقه سوم
کدپستی: ۱۵۸۷۸۱۳۱۱۶.

تلفن: ۹۶۶۵۷۸۰۱-۰۲۱
قیمت: ۱۵۰/۰۰۰ تومان
نشانی اینترنتی: frh.sccsr.ac.ir **پست الکترونیک:** frh@sccsr.ac.ir

ISSN: 2476-745X
E-ISSN: 2783-1418

مجمع عالی علوم انسانی اسلامی

فصلنامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی به استناد ماده واحده مصوب مورخ ۱۳۸۷/۰۳/۲۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی و براساس مصوبه ۵۸۵ مورخ ۱۳۸۷/۰۶/۲۴ شورای عالی حوزه های علمیه، در جلسه مورخ ۱۳۹۹/۰۳/۲۰ شورای اعطای مجوزها و امتیازهای علمی حوزه از شماره ۱۵ به بعد حائز رتبه علمی ـ پژوهشی شد. رتبه علمی ـ پژوهشی این فصلنامه با درجه «ب» در تاریخ ۱۴۰۳/۰۵/۱۳ تمدید شده است.

ـ مقالات و مطالب منتشرشده در فصلنامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی، لزوماً بیان دیدگاه‌های فصلنامه نیست.
ـ فصلنامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی در تلخیص و ویرایش مقالات آزاد است.
ـ نقل مطالب و تصاویر با ذکر مأخذ بلامانع است.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

| سال نهم | شماره ۳ | شماره پیاپی ۳۲ | پاییز ۱۴۰۲ |

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

بسمه تعالی

فصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات بنیادین علوم انسانی به‌منظور تولید علم در قلمرو فلسفه و روش‌شناسی و نظریات بنیادین علوم انسانی به‌طور عام و نیز رشته‌های تخصصی علوم انسانی نظیر روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، اقتصاد، علوم سیاسی، مدیریت، حقوق، تاریخ، تعلیم و تربیت، هنر و معماری و غیره با لحاظ نگاه نقادانه به نظریات موجود و در چهارچوب مبانی و معارف اسلامی منتشر می‌شود.
لطفاً به هنگام تنظیم مقالات موارد ذیل رعایت شود:

شرایط اولیه پذیرش مقاله

- مقالات ارسالی به فصلنامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی نباید قبلاً در جای دیگری ارائه یا منتشر شده و یا هم‌زمان جهت انتشار به همایش‌ها یا نشریات دیگر ارسال شده باشند.
- نویسنده باید مقاله را از طریق سامانه بارگذاری کند. به مقالات ارسالی از طریق ایمیل ترتیب اثر داده نخواهد شد.

قالب و موضوع مقالات مورد پذیرش

مقالات باید در یکی از قالب‌های: پژوهشی (تحلیل، تطبیق، نقد) یا نقطه‌نظر (دیدگاه مستدل و تحلیلی نویسنده پیرامون یک مسئله خاص) باشد. مجله از پذیرش مقالات مروری صرف، گردآوری و گزارشی و ترجمه معذور است.

حجم مقاله

تعداد واژگان مقاله (با احتساب فهرست منابع): بین ۴۵۰۰ تا ۷۵۰۰ واژه
تعداد کلیدواژه‌ها: ۵ تا ۸ کلیدواژه
تعداد واژگان چکیده: ۱۵۰ تا ۲۵۰ واژه

نحوه درج مشخصات فردی نویسندگان

- تعداد نویسندگان مقالات نباید بیش از سه نفر باشد.
- وابستگی سازمانی نویسندگان باید دقیق و مطابق با یکی از الگوهای ذیل در فایل word درج شود.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

○ **اعضای هیئت‌علمی**

رتبه علمی (مربی، استادیار، دانشیار، استاد)، گروه، دانشگاه، شهر، کشور، پست الکترونیکی

○ **دانشجویان**

دانشجوی (کارشناسی، کارشناسی ارشد، دکتری) رشته تحصیلی، دانشگاه، شهر، کشور، پست الکترونیکی

○ **افراد و محققان آزاد**

مقطع تحصیلی (کارشناسی، کارشناسی ارشد، دکتری) رشته تحصیلی، سازمان محل خدمت، شهر، کشور، پست الکترونیکی

○ **طلاب**

سطح (دو، سه، چهار)، رشته تحصیلی، حوزه علمیه/ مدرسه علمیه، شهر، کشور، پست الکترونیکی.

- نویسنده مسئول در آثاری که بیش از یک نویسنده دارند باید حتماً مشخص باشد. عبارت (نویسنده مسئول) جلوی نام نویسنده موردنظر درج شود.
- فرستنده مقاله به‌عنوان نویسنده مسئول در نظر گرفته می‌شود و کلیه مکاتبات و اطلاع‌رسانی‌های بعدی با وی صورت می‌گیرد.

ساختار مقاله

بدنه مقاله باید به ترتیب شامل بخش‌های ذیل باشد:

۱. عنوان مقاله که لازم است اولاً مسئله‌محور باشد و ثانیاً، گویای محتوای مقاله باشد.

۲. نام و نام خانوادگی نویسنده یا نویسندگان

۳. چکیده: چکیده باید در عین اختصار، بیانگر مسئله اصلی پژوهش، روش پژوهش و یافته‌ها و نتایج پژوهش باشد.

۴. مقدمه: [شامل تعریف مسئله، پیشینهٔ اجمالی پژوهش، ضرورت و اهمیت طرح، جنبهٔ نوآوری بحث، سؤالات اصلی و فرعی و مفاهیم کلیدی مقاله باشد. در یک مقالهٔ علمی پژوهشی نویسنده در بخش مقدماتی مقاله لازم است دست‌کم پاسخ چهار سؤال را به‌صورت ضمنی بیان کند: چه می‌خواهم بنویسم؟ (تبیین مسئله). چرا می‌خواهم بنویسم؟ (اهمیت و ضرورت پرداختن به آن مسئله). چگونه می‌خواهم بنویسم؟ (روش پژوهش) و بر اساس چه بنیانی می‌خواهم بنویسم؟ (پیش‌فرض‌ها یا اصول موضوعه تحقیق)].

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

۵. بدنـــهٔ اصلی مقاله: (این بخش با توجه به مســـئله‌ای که در هر مقالـــه‌ای موردبحث قرار می‌گیرد می‌تواند متفاوت باشـــد؛ اما به‌طورکلی می‌توان گفت، مناسب است نویسندگان مقالات علمی پژوهشـــی در نظر داشته باشند که در این بخش لازم است: اولاً، مدعای خود را به‌صورتی شفاف بیان کنند. ثانیاً، دلایل اثبات مدعی و شواهد و قرائن آن را به‌وضوح و در شکلی منطقی و منسجم بیان کنند و ثالثاً، نقدهای وارد شده به دلایل یا مدعا را پاسخ دهند.

۶. نتیجه‌گیری: یکی از بخش‌های مهم هر مقاله‌ای بخش نتیجه‌گیری آن اســـت. نویســـنده در این بخش لازم است ضمن بیان واضح یافته‌های تحقیق، مشخص کند که چه نتیجه یا نتایج علمی، عملی، سیاستی، فردی، اجتماعی و امثال آن از مقاله تدوین شده انتظار می‌رود.

۷. کتاب‌نامه

درج پانویس، ارجاعات درون متن و کتاب‌نامه

*** روش استناد دهی: APA

درج پانویس

* از اشاره مستقیم / غیرمستقیم به نام نویسنده / نویسندگان مقاله در متن یا پاورقی خودداری شود.
* اسامی خاص و اصطلاحات لاتین و ارجاعات توضیحی در پانویس ذکر شود.
* از نقل‌قول‌های مســـتقیم و طولانی پرهیز شود (لازم است حتماً در مقاله مشخص باشد کدام بخش از متن، نقل‌قول مستقیم است).
* نقل‌قول‌های مستقیم حداکثر تا ۴۰ کلمه در درون علامت نقل‌قول "" و بیش از آن به‌صورت تورفتگی نوشته شود.

ارجاعات درون متن

* ارجاع به یک آیه از سوره قرآن: (بقره: ۵)
* ارجاع به نهج‌البلاغه: (نهج‌البلاغه: خطبه، ۵۰)
* به‌هیچ‌وجه ارجاعی در پانویس درج نشود.
* اطلاعات کامل ارجاعات درون متن حتماً باید در بخش کتاب‌نامه مقاله نیز درج شود.
* اســـتناد درون متن، داخل پرانتز، شامل (نام خانوادگی نویســـنده/ نویسندگان، سال انتشار، حرف ج شماره جلد: حرف ص شماره صفحه).

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

* برای تاریخ‌های قمری و میلادی به ترتیب از حروف ق و م استفاده شود. ۱۳۴۰ ق / ۱۹۹۸ م
* درصورتی‌که از یک نویســنده در یک سال، دو اثر منتشر شده و در متن مورد استناد قرار گرفته باشد، پس از ذکر سال انتشار با حروف (الف و ب) برای منابع فارسی یا (a, b) برای منابع انگلیسی از هم متمایز شوند.
* اگر منبع مورد استناد، دو یا سه نویسنده داشت، نام خانوادگی هر سه باید ذکر شود.
* اگر تعداد نویســنده‌ها بیش از ســه نفر باشد، تنها نام خانوادگی نویسنده اول ذکر شده و پس از آن از عبارت «و دیگران» استفاده شود.
* اگر در متن به بیش از یک منبع استناد شده باشد، با نقطه‌ویرگول؛ از هم جدا می‌شوند.

کتاب‌نامه (فهرست منابع پایانی)

*** قرآن و نهج‌البلاغه به ترتیب در ابتدای کتاب‌نامه درج‌شده و در ردیف الفبایی قرار نمی‌گیرند.
* در بخش References که منابع به انگلیسی درج می‌شوند، نام خانوادگی نویسنده به‌صورت کامل، اما از نام نویسنده، صرفاً حرف اول درج می‌شود. مثال: Alston, W
* برای تاریخ‌های قمری و میلادی به ترتیب از حروف ق و م استفاده شود. ۱۳۴۰ ق / ۱۹۹۸ م
* منابعی که در این بخش درج می‌شــوند، حتماً باید در متن استفاده شده باشند(منابعی که صرفاً برای مطالعه و آگاهی بیشــتر مخاطب در متن معرفی شده‌اند و در متن به آن‌ها ارجاع داده نشده، نباید در بخش کتابخانه درج شوند).
* نظم منابع باید براساس الفبای نام خانوادگی نویسندگان باشد.

نحوه ارجاع به مقالات

* نام خانوادگی، نام. ســال انتشــار. «عنوان مقاله». عنوان مجله (به‌صورت Bold). عدد دوره (عدد شماره). عدد صفحات آغازین و پایانی مقاله.
* برای درج عنوان مجله، نیازی به درج واژه‌های نشریه، مجله، فصلنامه، دو فصلنامه، ماهنامه نیست. مثال: پارسانیا، حمید؛ اژدری‌زاده، حسین. ۱۳۹۰. «تعین اجتماعی معرفت در نهج‌البلاغه». **اسلام و علوم اجتماعی**. شماره ۶. ص ۴۹-۷.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

نحوهٔ ارجاع به کتاب

* برای آثار فاقد محل نشر، ناشر و تاریخ نشر به ترتیب عبارت «بی‌جا»، «بی‌نا» و «بی‌تا» درج شود.
* نام خانوادگی، نام. سال انتشار. عنوان کتاب (به‌صورت Bold). ج (شماره جلد). چ (شماره چاپ). مترجم/ ویراستار/ گردآورنده: نام و نام خانوادگی. محل نشر: ناشر.

مثال: کنوبلاخ، هوبرت. ۱۳۹۰. **مبانی جامعه‌شناسی معرفت**. ترجمه کرامت‌الله راسخ. تهران: نشر نی.

نحوهٔ ارجاع به یک مقاله از مجموعه مقالات

* نام خانوادگی، نام (نویسندگان مقاله). سال انتشار. «عنوان مقاله». عنوان مجموعه مقاله (به شکل Bold). (ج شماره جلد). (چاپ شماره چاپ) (مترجم/ ویراستار/ گردآورنده: نام و نام خانوادگی). محل نشر: ناشر، ص (درج شماره صفحات مقاله در مجموعه مقاله).

نحوهٔ ارجاع به یک منبع الکترونیکی

* نام خانوادگی، نام (پدیدآورندگان). سال انتشار. «عنوان مطلب». تاریخ انتشار. نام پایگاه اطلاعاتی. درج لینک مستقیم مطلب الکترونیکی.

مثال: خامنه‌ای، سیدعلی. ۱۳۷۶. «بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رئیس‌جمهور و هیئت‌وزیران به مناسبت آغاز هفته دولت». ۱۳۷۶/۶/۲.
www.leader.ir/fa/speech/1466/www.leader.ir

جداول، نمودارها و تصاویر

- فایل تصاویر مقاله با کیفیت بالا ضمیمه‌ی مقاله شود (ارسال تصاویر پس از پذیرش مقاله و قبل از صفحه‌آرایی، از طریق ایمیل فصلنامه).
- لازم است جداول و نمودارهای مقاله قابلیت ویرایش داشته باشد و به‌صورت عکس ارسال نشود.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

فهرست مطالب

۱۱ **امکان‌سنجی علوم انسانی قرآن‌بنیان**
مصطفی کریمی

۳۷ **حکمت متعالیه: سرشت نهادهای سیاسی و مدنی**
محمد پزشگی

۵۷ **ارتباط حکمرانی و فلسفه سیاسی در آرای فارابی**
نجمه کیخا

۷۱ **اطلاق و تقیید در وجوب اعتباری از منظر علامه طباطبایی**
مهدی سپهری، جواد محمودزاده

۸۵ **روش‌شناسی فلسفی علم مشاوره با نگاه به فلسفهٔ اسلامی**
محمد عجمین، مسعود آذربایجانی

۱۰۷ **روش‌شناسی و مؤلفه‌های یک چهارچوب اسلامی برای فهم فرایند تحول اجتماعی به‌مثابه رویکردی در اسلامی‌سازی علوم انسانی**
وحید مقدم

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۰۹ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۲۰ |

روش‌شناسی فلسفی علم مشاوره با نگاه به فلسفهٔ اسلامی

محمد عجمین*
کارشناس ارشد روان‌شناسی عمومی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم، ایران (نویسنده مسئول)
mo.ajamein@gmail.com
مسعود آذربایجانی
استاد گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران
mazarbayejani110@yahoo.com

چکیده
پژوهش حاضر با هدف بررسی روش‌های به‌کاررفته در علم مشاوره و ارزیابی آن انجام شده است. در این پژوهش، متون روش تحقیقی علم مشاوره بررسی و روش‌های پژوهش احصا شده و سپس ارزیابی بنایی و مبنایی برای هریک از روش‌ها صورت پذیرفته است. در این پژوهش، از روش کیفی تحلیل محتوا برای شناسایی روش‌های به‌کاررفته در علم مشاوره و از روش فلسفی برای ارزیابی آن‌ها استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد روش‌های غیرپژوهشی مستند به مبنای فلسفی خاصی نبوده و برای استخراج گزاره‌های علم مفید نیستند. روش‌های پژوهشی مستند به سه رویکرد اثبات‌گرایی، تفسیری و پراگماتیستی به سه روش کمی، کیفی و ترکیبی تقسیم می‌شود که هرکدام روش‌های پژوهش متعددی دارند. به‌صورت کلی هیچ‌یک از این روش‌ها از نگاه اسلامی نمی‌تواند یقین کامل را به دست دهد، اما هرکدام با توجه به رعایت قوانین حاکم بر روش تجربی از نگاه فلسفهٔ اسلامی می‌توانند سطوحی از اطمینان را کسب کنند. در روش‌های کمی، روش آزمایشی، در روش‌های کیفی، روش توافقی و در روش‌های ترکیبی روش مثلث‌بندی بیشترین اعتبار را دارند.

کلیدواژه‌ها: روش‌شناسی، مشاوره، فلسفهٔ اسلامی، روش کمی، روش کیفی، روش ترکیبی

* https://orcid.org/0009-0002-6938-8093

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

مقدمه

همهٔ علوم مبانی و پیش‌فرض‌هایی دارند که داخل آن علم بررســی نمی‌شوند. امروزه، این مباحث در قالب علم مجزایی با عنوان فلســفهٔ همان علم مطالعه می‌شود. فلسفهٔ علم یعنی نگاه از منظری فراتر به علم و بررسی مبانی و پیش‌فرض‌های آن، ارزش و اعتبار معرفت‌شناختی داده‌های آن، روش دســتیابی به قوانین علمی، ارزیابی موانع و مشکلات فراروی تحقیقات علمی و نحوهٔ برطرف‌کردن آن‌ها (حبیبی و شجاعی شــکوری، ۱۳۹۱، ص۵۰)؛ بنابراین فلسفهٔ هر علم همهٔ مباحثی را شامل می‌شود که از آن علم با نگاه درجه دوم بحث می‌کند (آذربایجانی، ۱۴۰۰، ص ۲۹).

در میان موضوعاتی که فلســفهٔ علم بــه آن می‌پردازد، بحث روش‌شناســی و متدولوژی جایگاه ویژه‌ای دارد؛ تا جایی که برخی فلســفهٔ علم را معادل متدولوژی دانسته و هدف آن را «جست‌وجوی روش‌های صحیح تحقیق در معارف بشــری» می‌دانند (نوالی، ۱۳۸۸، ص ۲۳). «روش‌شناسی» از واژهٔ یونانی «Methods» به معنای روش، شــیوه و روالی منطقی برای نیل به یک هدف گرفته شــده اســت. «Logos» نیز به معنای تئوری است. روش‌شناســی در اصطلاح با هدف بررسی و تحلیل راه‌های رســیدن به شناخت و معرفت، دو معنای کلی را دربرمی‌گیرد؛ اول، بررسی روش‌های تحقیق علمی و دوم، مجموع روش‌های هر علم. معنای اول محقق را برای رسیدن به شناخت یاری می‌رساند و معنای دوم رویکردهای عملی علم را بررســی می‌کند (عبداللهی و جوان، ۱۳۸۹، ص ۸)؛ بنابراین روش‌شناســی علاوه بر بررســی و مطالعهٔ روش علمی که در تمام علوم استفاده می‌شود، روش‌های مخصوص هر حوزهٔ تحقیقاتی را نیز مطالعه می‌کند (Bunge & Ardila, 1987, P. 63)؛ از این‌رو با توجه به این نکته می‌توان با نگاهی درجه دو به روش‌شناســی علوم مختلف مبادرت ورزید و میزان دست‌یابی روش‌های آن علم را به واقعیت ارزیابی کرد.

مشاوره از موضوعات بسیار مهمی است که در سال ۱۹۵۲ توانست به‌منزلهٔ یک رشته علمی، از انجمن روان‌شناسی آمریکا مستقل شود (گلادینگ، ۲۰۱۰). تعاریف متفاوتی از مشاوره در کلمات متخصصان این علم وجود دارد. برخی مشــاوره را به‌صورت عام تعریف کرده و آن را کوششی برای کمک به بهبود مراجع از راهی مثبت و تســهیل‌کننده یا ایجاد تغییر مؤثر می‌دانند (شرتزر و استون، ۱۹۸۰ و چاپمن، ۱۹۹۷). برخی آن را تنها روشی برای پیشگیری از بیماری‌های روانی قلمداد کرده و آن را جدا از روان‌درمانی و راهنمایی تعریف می‌کنند. هرچند مشــاوره با رشته‌های نزدیکی چون روان‌درمانی و راهنمایی هم‌پوشــانی‌هایی دارد، به نظر می‌رســد تعریف گروه دوم از مشاوره، بهتر می‌تواند علم مشاوره را به‌منزلهٔ رشته‌ای تخصصی در عرض روان‌درمانی و راهنمایی توصیف کند. همچنین با برداشت‌های عمومی دربارهٔ مشاوره نیز هم‌خوانی بیشتری دارد.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

در این میان روش تحقیق علم مشـــاوره مورد توجه پژوهشگران این حوزه تخصصی قرار گرفته اســـت. برخی عمدهٔ توجه خود را به بررسی روش‌های کمی و شـــیوه‌های ارزیابی در علم مشاوره اختصاص داده‌اند (Thomas and Hersen, 2003). برخی نیز به روش‌های کیفی توجه داشته‌اند و انواع روش‌های کیفی استفاده‌شـــده در علم مشاوره را نیز بررســـی کرده‌اند (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۶؛ Barker et al., 2015 ؛ Heppner et al., 1992). در این میان، تعداد بســـیار اندکی از پژوهشـــگران در کنار روش‌های کمی و کیفی، به روش‌های ترکیبی ناظر بر مسائل علم مشاوره نیز توجه ویژه داشته‌اند (Sheperis et al., 2010).

علم مشـــاوره به‌دلیل قرابت و نزدیکی به علم روان‌شناسی کمتر به‌صورت مجزا با نگاه درجه دو مدنظر قرار گرفته اســـت؛ از این‌رو هیچ کتاب و حتی پژوهشی را نیافتیم که با عنوان فلسفهٔ مشاوره مباحث فلســـفهٔ علم را دربارهٔ این رشـــته علمی کاوش کند؛ درحالی‌که روش‌شناسی علم مشاوره از جهات زیر ضروری اســـت: ۱. دریافت بهتر معنای پژوهش‌های صورت‌گرفته در علم مشـــاوره به‌واسطهٔ شناخت چارچوب فلســـفی روش‌های آن؛ ۲. انتخاب آگاهانهٔ روش‌ها در انجام پژوهش براساس نوع داده‌ها و میزان اعتبار آن در نگاه پارادایمی.

از ســـوی دیگر ارزیابی روش‌شناسی علم مشاوره براســـاس فلسفهٔ اسلامی ضرورتی دوچندان پیدا می‌کند؛ چراکه ارزیابی معرفت‌شـــناختی روش‌های موجود در هر علم نیازمند شناخت مبانی روش‌شناسی در آن علم و مبانی روش‌شناسی اسلامی است که از پاسخ به دو سؤال اساسی نشئت می‌گیرد: ۱) علوم انسانی به چه میزان می‌تواند به واقعیت دست پیدا کند؟ ۲) این علوم از چه راهی می‌توانند این واقعیت را کسب کنند؟

پاسخ به سؤال اول مستلزم بررسی پیش‌فرض‌های هستی‌شناسانه و معرفت‌شناسانهٔ رویکردهای کلان و چارچوب‌های کلی در روش‌شناســـی علم مشاوره اســـت که با عنوان پارادایم[1] از آن‌ها یاد می‌شـــود. سه پارادایم شناخته‌شـــده در حوزهٔ علوم اجتماعی، ســـه نگاه متفاوت به واقعیت دارند: پارادایم اثباتی[2]، واقعیت اجتماعی را امری عینی و خارج از انســـان و مستقل از آگاهی او می‌داند. پارادایم تفســـیری[3] معتقد است واقعیت اجتماعی خصیصهٔ ذهنی دارد و خارج و مستقل از آگاهی انســـان نیســـت. در پارادایم انتقادی[4] نیز واقعیت اجتماعی خصیصه‌ای تاریخی است که به‌کمک عوامل سیاســـی، اجتماعی و فرهنگی شکل داده می‌شـــود (ایمان، ۱۳۹۱، ص۷۷-۸۰)، اما دین

1. Paradigm
2. Positivism
3. Interpretive
4. Critical

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

اســـلام با دیدی جامع و گســـترده‌تر به جهان هســـتی می‌نگرد و علاوه بر اینکه نگاه‌های موجود را واقعیـــت می‌داند، به برخی وجوه دیگر از واقعیت اجتماعی نیز توجه می‌کند که این پارادایم‌ها آن‌ها را نادیده گرفته‌اند (بســـتان، ۱۳۹۲، ص۹۰)؛ بنابراین اشـــکال اصلی نگاه اسلامی به رویکردهای طرح‌شـــده، انحصارنگری به واقعیت و نگاه حداقلی آن‌هاســـت. در نگاه اسلامی علاوه بر واقعیت مشـــهود و امور ذهنی، هســـتی‌های فرامادی یا به تعبیر قرآن «عالم غیـــب» مدنظر قرار گرفته‌اند و عواملی رؤیت‌ناپذیر و اندازه‌گیری‌نشده اما اثرگذار شناخته می‌شوند (شریفی، ۱۳۹۳، ص ۳۰۱).

در پاســـخ به ســـؤال دوم، هملین[1] (۱۹۷۰) چهار نظریه دربارهٔ ملاک اعتبار گزاره‌ها مطرح کرده است. براساس نظریهٔ «مطابقت» یک باور در صورتی درست است که با واقعیت مطابقت داشته باشد. نظریهٔ «یکپارچگی» می‌گوید چیزی درســـت است که همسانی درونی یا عدم تناقض منطقی داشته باشد. نظریهٔ «سودگرایانه» بر این باور است که اگر یک باور منافع عملی داشته باشد، درست خواهد بود. نظریهٔ «توافق» نیز معتقد اســـت حقیقت، حاکی از باورهایی است که گروهی از اشخاص در آن سهیم هستند و آن را تأیید می‌کنند. مشاوران و روان‌شناسان به‌طور سنتی دیدگاه «واقع‌گرایی انتقادی[2]» را اختیار می‌کنند. این دیدگاه فرض را بر وجود دنیایی واقعی و دارای نظم و ترتیب قرار می‌دهد، هرچند هیچ‌گاه نمی‌توان آن را با قطعیت شناخت (Barker, 2015, p. 12). در فلسفهٔ اسلامی همان‌طور که اصل وجود واقعیت خارجی اعم از مادی و غیرمادی، عینی و ذهنی پذیرفته شد، بر امکان دستیابی به آن واقعیت به‌منزلهٔ حقیقتی واحد نیز تأکید شده است (مصباح‌یزدی، ۱۳۷۹، ص۱۶۰)؛ درحالی‌که رویکرد تفسیری واقعیت را آن چیزی معرفی می‌کند که از طریق تجربه و تفسیر آن به کمک مردم خلق می‌شود (ایمان، ۱۳۹۱، ص۵۶).

از ســـوی دیگر میزان اعتبار راه‌های دستیابی به واقعیت نیز از نگاه پارادایم‌های مختلف متفاوت است. در فلسفهٔ اسلامی با اصطلاحاتی چون یقین منطقی و یقین روان‌شناختی (اطمینان) سطوح مختلف اعتبار معرفت‌شناختی تبیین می‌شود. یقین منطقی، اعتقاد جازمی است که هیچ نوع خطا و اشـــتباه و دستیابی‌نداشـــتن به واقع دربارهٔ آن تصورپذیر نیست؛ درحالی‌که در یقین روان‌شناختی خطا و اشـــتباه راه دارد و تنها درصورتی که مستند به یقین منطقی باشد، اعتبار آن یقینی خواهد بود (حسین‌زاده، ۱۳۹۴، ص ۲۵۴). مکانیسم دستیابی به یقین منطقی استفاده از بدیهیات یا بهره گیری از اســـتدلالی اســـت که به لحاظ محتوا از مقدمات یقینی تألیف شود و به لحاظ صورت نیز یقینی باشد که به آن «برهان» گفته می‌شود. اســـتدلال‌های غیریقینی و نتایج ظنی آن‌ها نیز هر قدر میزان

1. Hamlyn
2. Critical Realist

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

احتمال معرفتی‌شان بیشتر باشد و به یقین نزدیک‌تر باشند، اعتبار یا ارزش صدقشان بیشتر است؛ به عبارت دیگر میزان اعتبار آن‌ها به میزان نزدیکی‌شان به یقینی منطقی مبتنی است (همان، ص ۳۴).

بر این اســاس اعتبار روش‌های کســب اطلاعات براســاس رویکردهای مختلف نیز متفاوت است. مشاهده یعنی باورها و معرفت‌هایی که به‌واسطهٔ حواس پنجگانه به دست آمده‌اند، براساس مبانی روش‌شناســی اثبات‌گرایی، تفســیرگرایی و انتقادی معتبر اســت؛ هر چند هدف این مبانی در شــناخت دنیای اجتماعی متفاوت اســت (ایمان، ۱۳۹۱، ص۵۶)، اما در نگاه معرفت‌شناسی اسلامی، آنچه موجب خطا در شناخت می‌شود، واسطه‌شدن مفاهیم میان واقعیت خارجی و ذهن اســت. از آنجا که این مفاهیم در همهٔ مشــاهدات حسی وجود دارد، ارزش معرفت‌شناختی آن‌ها صد درصد و یقینی نیســت (مصباح‌یزدی، ۱۳۷۹، ص ۲۴۹) اما ارزش نســبی دارد و درجه‌ای از احتمال صدق برای آن وجود دارد و عمل براســاس آن پذیرفتنی و موجه است (مصباح و محمدی، ۱۳۹۸، ص ۱۱۷).

زمانی که مشاهدهٔ حسی به موارد متعددی انجام می‌گیرد و با رسیدن به میزان خاصی، یک حکم کلی یا قانون عامی از آن استنباط می‌شود، به این فرایند استقراء می‌گویند (حلی، ۱۴۳۵، ص ۲۹۶). اندیشــمندان غربی برجسته‌ای چون بیکن[1] و میل[2] بر اصالت اســتقراء تأکید داشتند؛ تا حدی که به اعتقاد اســتوارت میل همهٔ استدلال‌های علمی بدون استثنا بر استقراء بنا شده است (فروند، ۱۳۹۳، ص ۱۲۵)، اما درحال حاضر بیشــتر دانشــمندان علوم اجتماعی و طبیعی به‌دلیل وجود اشــکالات منطقی وارده، مبانی اســتقراء را مردود می‌دانند؛ چراکه ممکن است با وجود صدق مقدمات، نتیجه صادق نباشد (بلیکی، ۱۳۹۱، ص ۲۵۷). با اشکالات فراوانی که به استقراء وارد شد، برخی چون ابن سینا تجربه را از استقراء تفکیک می‌کنند و معتقدند تجربه به‌کمک قیاسی که در ضمن آن وجود دارد، می‌تواند مفید یقین باشد. البته مشروط به اینکه با تکرار مشاهده، صغرای این کبرای قیاس یعنی «اتفاق دائمی یا اکثری محال اســت.» محقق شود. همچنین حکم تجربی فقط با ملاحظهٔ شرایطی که دقیقاً تجربه در آن‌ها واقع شده، تعمیم داده شود (ابن‌سینا، ۱۳۷۳، ص ۸۹).

ابزار دیگر کسب اطلاعات، درون‌نگری است که امروزه در علومی مثل روان‌شناسی، به‌صورت علمی اســتفاده می‌شــود (Hergenhahn, 2008). در نگاه فلسفهٔ اسلامی، آگاهی ما از حالات روانی و احساســات و عواطف خودمان، علمی بی‌واســطه و حضوری است و چون در این موارد خود واقعیت عینی مشهود می‌شود، این نوع از آگاهی خطاناپذیر است، اما نکتهٔ مهم این است که

1. Francis Bacon
2. John Stuart Mill

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

ذهن به‌صورت خودکار از یافته‌های حضوری عکس‌برداری می‌کند، صورت‌ها یا مفاهیم خاصی را از آن‌ها می‌گیرد و سپس به تجزیه و تحلیل‌ها و تعبیر و تفسیرهایی دربارهٔ آن‌ها می‌پردازد. این تجزیه و تحلیل‌هـــا در ذیل اداراکات حصولی قرار می‌گیرد و ضمانتی برای صحت و مطابقت با واقع ندارد (مصباح یزدی، ۱۳۷۹، ص ۱۷۳-۱۷۶). با این توضیح روشـــن می‌شود درون‌نگری اگر به معنای علم حضوری باشـــد اعتبار کامل دارد و اگر به معنای علم حصولی باشـــد، تنها در صورتی که یا از بدیهیات باشد و یا به یقین روانشناختی منجر شود، می‌تواند اعتبار داشته باشد.

دستاورد این پژوهش می‌تواند به پژوهشگران اسلامی در حیطهٔ مشاوره کمک کند تا از روش‌هایی در پژوهش‌های خود بهره ببرند که براساس نگاه فلسفهٔ اسلامی اطمینان‌بخشی لازم را دارند؛ بنابراین در ایـــن پژوهش با مبنا قـــرار دادن کتب و پژوهش‌هایی که در زمینه روش تحقیق در علم مشـــاوره به نگارش درآمده اســـت، مبانی روش‌شناسی آنان را بررسی می‌کنیم و با تکیه بر مبانی فلسفهٔ اسلامی، روش‌های به‌کار گرفته‌شده در این رشته علمی را ارزیابی می‌کنیم. هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی روش‌های استفاده‌شده در علم مشاوره و ارزیابی آن براساس فلسفهٔ اسلامی است.

روش پژوهش

روش‌شناســـی مقوله‌ای فلسفی است و در داخل فلسفه علم قرار می‌گیرد. موضوع بررسی‌شده در این مقوله معمولاً در منابع، کتاب‌ها و مقالات مربوط یافت می‌شود؛ بنابراین برای بررسی دقیق متن آن‌ها باید از روش نقلی، تفسیری، هرمنوتیکی یعنی روش‌های فهم درست متن استفاده شود (آذربایجانی، ۱۴۰۰، ص ۲۹)، اما برای شناسایی روش‌های به‌کاررفته در علم مشاوره از روش تحلیل محتوای کیفی بهره برده می‌شود. در این روش، کتاب‌های مربوط به روش‌های پژوهش در علم مشاوره به‌منزلهٔ جامعه و نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند انجام شده و متون مربوط به روش‌های پژوهشی و غیرپژوهشی برای نمونه انتخاب شده‌اند. علاوه بر این برای بررسی و ارزیابی شناخت‌های حاصل از روش‌های مختلف تحقیق، ملزم به بهره‌گیری از مباحث معرفت‌شناسی خواهیم بود که یکی از علوم فلسفی است و روش عقلی را به کار می‌برد (مصباح یزدی، ۱۳۷۹، ص ۹۷).

یافته‌های پژوهش

در ایـــن پژوهش، ابتدا با نگاه درجه دو به متون روش تحقیق علم مشـــاوره، راه‌هایی را شناســـایی کرده‌ایم که دانشمندان این علم برای دستیابی به گزاره‌ها از آن بهره می‌برند و فراوانی آن‌ها را بررسی کرده‌ایم. ســـپس براساس مبانی روش‌شناســـی پارادایم‌های حاکم و همچنین نگاه فلسفهٔ اسلامی،

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

آن‌ها را ارزیابی کرده‌ایم. مشـــاوران گاهی از روش‌های پژوهشـــی و گاه از روش‌های غیرپژوهشی برای تدوین گزاره‌های علم اســـتفاده می‌کنند. ابتدا روش‌های غیرپژوهشی و سپس انواع روش‌های پژوهشی به‌کاررفته را بررسی می‌کنیم.

روش‌های غیرپژوهشی

وقتی دلایل کافی براســـاس پژوهش وجود نداشته باشد، برخی مشـــاوران بر مبنای باورهایی که از یک نسل به نسل بعدی انتقال می‌یابد، به تصمیم‌ها و شناخت‌هایی دست می‌یابند که به آن «حس مشـــترک[1]» گفته می‌شـــود (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۷، ص ۲۶). روشن اســـت چنین روشی تنها براساس مبنای «توافق» پذیرفته است و با نگاه مطابقت با واقع نمی‌تواند صحیح باشد؛ زیرا ممکن اســـت چیزی در یک فرهنگ مورد قبول و در فرهنگ دیگر متضاد آن مقبول باشـــد. برخی مشاوران هنگام نبود پژوهش از روش آزمون و خطا بهره می‌برند و اگر مداخله‌ای رضایت‌بخش نباشد، شکل دیگری از مداخله را اعمال می‌کنند. این روش علاوه بر امکان ایجاد مشکلات روانی برای مراجع، امکان تعمیم‌پذیری برای سایر مراجعان را ندارد.

برخی مشاورین مدعی هستند دانش، درون کار عملی به ودیعه گذاشته شده و افراد ماهر در کار عملی به‌طور شـــهودی عمل می‌کنند (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۷، ص ۲۷). این دانش شهودی در صورتی که با پشتوانهٔ پژوهشی هنگام کار بالینی مصداق پیدا کند، اعتبار خود را از روش پژوهشی می‌گیرد، اما چنانچه تنها متکی بر قضاوت‌های شخصی باشد، نمی‌توان واقع‌نمایی آن را تأیید کرد. علاوه بر اینکه تجربهٔ مشاور نیز به موارد خاصی محدود می‌شود و قابلیت تعمیم به دیگران را ندارد.

۱-۱. روش‌های پژوهشی

پژوهش، ثبت عینی، نظام‌دار و تجزیه و تحلیل مشـــاهدات کنترل‌شده‌ای است که ممکن است به ایجاد قوانین کلـــی و اصول یا نظریه‌هایی برای پیش‌بینی یا احتمالاً کنترل رویدادها منتهی شـــود. هدف پژوهش در مشـــاوره این است که به‌طور مستقیم یا غیرمســـتقیم به نتایجی دست یابد که از رهگذر آن بیماران و خانوادهٔ آنان را بهبود بخشـــد (همان، ص۴۵). کرسول سه نوع طرح پژوهشی کمی، کیفی و ترکیبی را معرفی کرده و معتقد اســـت این طرح‌ها، مســـتقل از یکدیگر نیستند، بلکه رویکردهای کیفی و کمی معرف دو سوی پیوستار و روش‌های پژوهشی ترکیبی در میانهٔ این پیوستار قـــرار دارد (Creswell, 2009, p. 7). در این بخش انواع پژوهش‌های کمی، کیفی و ترکیبی را که در کتب روش تحقیق مربوط به علم مشاوره بررسی شده است ارزیابی کرده‌ایم.

1. Common Sence

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

پژوهش کمی

ایــن پژوهش رویکردی برای آزمودن نظریه‌های عینی از طریق بررســی روابط میان متغیرهاســت (ibid). رویکرد کمی ریشــه در الگوی اثبات‌گرایی دارد. این پارادایم مدعی به‌کارگیری روش‌های علوم طبیعی در علوم انسانی است (ایمان، ۱۳۹۱، ص ۱۲۹).

جدول ۱. میزان فراوانی روش‌های پژوهش کمی در کتب روش تحقیق در علم مشاوره

نام نویسنده	سال	آزمایشی	شبه‌آزمایشی	علی مقایسه‌ای	سری زمانی	همبستگی	پیمایشی	تک موردی	فراتحلیل
Balkin and Kleist	۲۰۱۷	✓				✓	✓	✓	✓
Sheperis et al.	۲۰۱۰	✓	✓		✓	✓	✓		
Heppner et al.	۲۰۰۷		✓		✓	✓	✓	✓	
Thomas and Hersen	۲۰۰۳					✓		✓	✓
عریضی و فراهانی	۷	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

الف) روش آزمایشی[1]: روش آزمایشی به صورت‌های مختلفی اجرا می‌شود. یکی از دقیق‌ترین شیوه‌های اجرای آن، آزمایش کنترل‌شدهٔ تصادفی (RCT) است که معیار درخشانی برای پژوهش‌های کمی شمرده می‌شود. هدف این نوع پژوهش توصیف میزان رابطهٔ سببی بین عوامل تحت بررسی است. همچنین با تحلیل آماری دقیق، پایایی و تعمیم‌پذیری نتایج و یافته‌های پژوهش در دسترس است (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۶). محدودیت‌های این روش این است که در تمام موقعیت‌های مورد نیاز در مشاوره اجرا نمی‌شود (Balkin and Kleist, 2017, p. 124).

عوامل متعددی چون رسش شرکت‌کنندگان در طول زمان پژوهش، رویدادهای برنامه‌ریزی‌نشده، اثرگذاری پیش‌آزمون بر شرکت‌کنندگان، میزان پایایی و روایی ابزارهای اندازه‌گیری بر روایی درونی و عواملی چون تداخل درمان پیشین شرکت‌کنندگان و تأثیر تغییرات محیط پژوهشی بر روایی بیرونی این روش اثرگذارند (Sheperis et al., 2010, p. 49).

همچنین از لحاظ مبنایی، این طرح پژوهشی، رویکردی تقلیل‌گرایانه به واقعیت دارد و ماهیت منحصربه‌فرد اشخاص در آن شناخته نمی‌شود. از نگاه معرفت‌شناسی اسلامی این نوع پژوهش‌ها

1. Experimental Design

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

در سنخ تجربیات قرار می‌گیرد و نمی‌تواند یقین کامل را به بار بیاورد؛ از این‌رو برای ایجاد اطمینان نسبی باید دو شرط تکرار زیاد و تعمیم به موارد هم‌سنخ در آن رعایت شود.

ب) روش شبه‌آزمایشی[1]: طرحی است که در آن تنها بعضی از عناصر آزمایش حقیقی وجود دارد. در اولین نگاه به طرح شبه‌آزمایشی دیده می‌شود که چنین طرح‌هایی شامل دو عنصر پژوهش‌های آزمایشی یعنی دست‌کاری آزمایشی و فرایند کنترل هستند، اما در آن‌ها تصادفی‌سازی وجود ندارد و به همین دلیل در پژوهش‌های علوم اجتماعی بسیار رایج هستند (همان). طرح‌های شبه‌آزمایشی ضعیف‌تر از طرح‌های پژوهشی آزمایشی هستند. بیان رابطهٔ علت و معلول بین متغیرها در یک پژوهش شبه‌آزمایشی دشوار است؛ زیرا هرگونه پیامدی را می‌توان به گروه‌بندی طبیعی و نه مداخله آزمایشی نسبت داد؛ بنابراین تأثیر آن‌ها در کار عملی کمتر از پژوهش‌های آزمایشی است. این طرح‌ها در پژوهش‌هایی بیشتر کاربرد دارد که از گروه‌های طبیعی و دست‌نخورده مانند کلاس درس استفاده می‌کنند (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۷، ص۱۱۵). ایرادات فلسفهٔ اسلامی به پژوهش‌های آزمایشی در این نوع از پژوهش‌ها با شدت بیشتری وارد می‌شود.

ج) روش سری زمانی[2]: پژوهشی است که در آن شرکت‌کنندگان در پژوهش در برخی اوقات در طول یک دورهٔ زمانی مجدد آزموده می‌شوند. مشخصهٔ اصلی پژوهش‌های سری زمانی مشاهدات متعدد در طول زمان است (Heppner et al., 1992, p. 191). در این نوع از پژوهش قبل از مداخلهٔ آزمایشی آزمون‌هایی انجام می‌گیرد تا معلوم شود ویژگی مورد نظر در طول زمان ثابت باقی می‌ماند یا خیر؟ پس از آن مداخلهٔ آزمایشی اعمال می‌شود و سپس آزمون‌هایی پس از مداخله انجام می‌گیرد (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۷). این روش برای تسهیل تصمیم‌گیری دربارهٔ سنجش درمان‌جو، اجرای درمان و ارزیابی درمان استفاده می‌شود، اما در عین حال حتی براساس مبنای اثبات‌گرایی نیز معایبی دارد. اولین اشکال در اعتبار این نوع از پژوهش این است که انتخاب افراد به تعداد اندک و غیرتصادفی، مانع تعمیم‌پذیری به سایر نمونه‌ها خواهد شد. علاوه بر اینکه نگرانی‌هایی دربارهٔ اعتبار درونی و بیرونی این طرح پژوهشی وجود دارد (Sheperis et al., 2010, p. 203)؛ زیرا وجود زمان در این پژوهش، تفاوت قائل‌شدن بین آثار مربوط به مداخله و زمان را دشوار می‌کند.

د) روش علی-مقایسه‌ای[3]: در این طرح آنچه پس از یک رویداد بر پیامدها اثر می‌گذارد، بررسی می‌شود. این نوع پژوهش در پژوهش‌های غیرآزمایشی متداول است. در این روش جست‌وجو برای

1. Quasi-Experimental Design
2. Time-Series Design
3. Causal-Comparative Research

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

اطلاعات جدید صورت می‌پذیرد و می‌توان آن پژوهشی نیمه‌آزمایشی نامید؛ زیرا در آن عنصری از مداخلهٔ آزمایشی و نیز مقایسهٔ افراد دریافت‌کنندهٔ مداخله آزمایشی و همچنین آن‌هایی وجود دارد که مداخلهٔ آزمایشی را دریافت نمی‌کنند. در این نوع از طرح‌ها گمارش تصادفی افراد وجود ندارد و گروه‌ها پس از رویداد مشخص می‌شوند؛ به همین دلیل این پژوهش از نوع پژوهش گذشته‌نگر است. بیشترین خطری که اعتبار این طرح را مخدوش می‌کند، ویژگی‌هایی است که به‌منزلهٔ تبیین جایگزینی برای تفاوت مشاهده‌شده به کار می‌روند؛ زیرا گروه‌ها در پژوهش انتخاب نشده‌اند و تصادفی به گروه‌ها گمارش نیافته‌اند؛ بنابراین نتیجه‌گیری دقیق دربارهٔ وجود رابطهٔ علی درخصوص طرح‌های پس‌رویدادی ممکن نیست (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۸)

هـ) روش همبستگی: در پژوهش‌های همبستگی رابطهٔ تغییرات در یک متغیر با تغییرات در متغیر دیگر بررسی می‌شود. این روش بیشترین فراوانی را در مقالات چاپ‌شده در مجلات مربوط به مشاوره دارد (Balkin and Kleist, 2017, p. 101). در این پژوهش‌ها حداقل دو متغیر وجود دارد که طرح‌های پیش‌بینی هستند و از روش‌های مختلف آماری چون تحلیل عاملی، هم‌بستگی و رگرسیون چندگانه بهره می‌برند. طرح‌های پیش‌بینی برای پژوهشگران مشاوره فواید بسیاری دارند. این طرح‌ها در پیش‌بینی موفقیت یا پیامدهای آینده به مشاوران امکان می‌دهد احتمال بروز نشانه‌ها را بدانند؛ با این حال نتایج این طرح پژوهشی احتمال وجود عوامل مؤثر دیگر را نفی نمی‌کند و حاکی از علیت بین دو متغیر نیست. علاوه بر اینکه نمی‌توان با صفربودن ضریب همبستگی حکم به نبود رابطه کرد؛ زیرا ممکن است میان بسیاری از متغیرها رابطهٔ غیرخطی وجود داشته باشد. در این مواقع استفاده از ضرایب همبستگی رایج ممکن است به صفر نزدیک شوند؛ درحالی‌که واقعاً بین دو متغیر رابطه وجود دارد (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۷، ص ۲۰۵).

و) روش پیمایشی[1]: به هر نوع پژوهشی که براساس نمونه‌برداری احتمالی انجام می‌شود می‌توان پیمایش گفت. درواقع از طریق تحلیل داده‌های آماری می‌توان به توصیف ویژگی‌های جامعه مدنظر پرداخت یا برای آن مدلی ارائه داد، یا اینکه به سؤالات پژوهشی پاسخ گفت (زاجاویلر، ۱۹۹۶). رویکرد پیمایشی، کمی و غیرآزمایشی است و در پژوهش‌های مربوط به مشاوره بسیار کاربرد دارد (Heppner, 1992, p. 226). در پژوهش‌های پیمایشی هدف، کشف علت پدیده‌ها نیست، بلکه ارائهٔ توصیفی دقیق و کمی از آن‌هاست. فنون رایج برای گردآوری داده‌ها پرسشنامه، مصاحبهٔ چهره به چهره و مصاحبه‌های تلفنی است.

1. Survey Design

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

مزیت اصلی پیمایش سهولت نسبی گزینش نمونهٔ بزرگ و به‌دست‌آوردن داده‌ها با هزینه نسبتاً اندک است. دامنهٔ وسیعی از پدیده را می‌توان پژوهش کرد و دربارهٔ جنبه‌های متفاوت آن از جمله نگرش‌ها، ارزش‌ها، باورها و رفتارهای نمونه اطلاعاتی ارائه داد که به تدوین سؤالات پژوهش دیگری منجر شود. دو نوع سوگیری در پیمایش‌ها یکی به‌دلیل حافظهٔ پاسخ‌دهندگان و دیگری به‌سبب دیدگاه آنان پیش می‌آید. افزون بر این ممکن است پرسشنامه یا مصاحبهٔ دارای اعتبار نداشته نباشد. در این نوع پژوهش کنترل یا نظارت اندکی از بیرون بر پژوهش وجود دارد (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۷، ص ۱۵۳). این روش بیشتر متکی بر درون‌نگری افراد است و همان‌طور که در ابتدای مباحث اشاره شد، این روش چون وابسته به تفسیر افراد از احساسات و عواطف درونی آن‌هاست اعتبار علوم حضوری را ندارد و خطاپذیر است؛ با این حال می‌تواند سطحی از اطمینان‌بخشی را برای تعبیرات و توصیفات ناشی از آن فراهم آورد.

ز) روش تک‌موردی[1]: مورد پژوهی، توصیفی از یک مورد را فراهم می‌کند. این مورد معمولاً انسان است، اما گاهی یک موقعیت مانند مدرسه یا شغل است. در این پژوهش‌ها میزان کنترل پژوهشگر بر رویدادهای واقعی و رفتار آن‌ها عاملی اساسی است (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۷، ص ۱۸۹). نگاه آماری موجود در علم مشاوره و روان‌شناسی موجب شد این روش معتبر شناخته نشود؛ بنابراین در پژوهش‌های مربوط به مشاوره استقبال خوبی از آن صورت نگرفته است. هرچند برخی معتقدند زمانی که نرم‌افزارهای پیچیدهٔ آماری برای تجزیه و تحلیل داده‌های تک‌آزمودنی در اختیار قرار گرفته است، اعتبار آن مخدوش نخواهد بود (Heppner, 1992, p. 198). با وجود این، براساس فلسفهٔ اسلامی، تعدد تکرار و تعمیم مناسب، از شرایط استنباط قوانین تجربی است و اعتبار این روش را با تردید همراه می‌کند.

ح) روش فراتحلیل[2]: در هر پژوهش آماری پس از تحلیل داده‌ها دو اندازه گزارش می‌شود که یکی اندازهٔ اثر[3] و دیگری سطح معناداری[4] است. زمانی که پژوهش‌های متعددی در حیطهٔ یک موضوع با متغیرهای مشابهی انجام می‌گیرد، پژوهشگران در روش فراتحلیل نتایج این پژوهش‌ها را با یکدیگر مقایسه قرار می‌کنند (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۷، ص ۳۱۴). بر این اساس توماس و هرسن روش فراتحلیل را شایع‌ترین روش مورد استفاده پژوهشگران قلمداد کرده‌اند؛ زیرا هر پژوهشگری موظف است پیشینهٔ پژوهش خود را به‌صورت کامل بررسی کند. البته روش فراتحلیل

1. Single-Subject Design
2. Meta Analysis
3. Effect Size
4. Significant Level

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

از استانداردهایی تبعیت می‌کند تا دقت، وضوح و تکرارپذیری نتایج را تأمین کند (Thomas and Hersen, 2003, p. 243) برای انجام فراتحلیل گذراندن پنج مرحله لازم است: ۱.مشخص‌کردن سؤالات پژوهشی، ۲.جست‌وجوی خوب پیشینه، ۳.حداکثر استفاده از اطلاعات مطالعه‌شده، ۴. تحلیل مناسب، ۵. رسیدن به نتیجه‌گیری و راهنمایی تحقیقات آینده (ibid, p. 243-261). امروزه فراتحلیل قوی‌ترین روش بازنگری پیشینهٔ پژوهش به شمار می‌رود. با این حال محدودیت‌هایی در اجرای آن وجود دارد. نخست اینکه چون فراتحلیل بر مقاله‌های انتشاریافته تأکید دارد و مقالاتی که در آن‌ها فرضیهٔ پژوهشی تأیید نمی‌شوند منتشر نمی‌شوند، سبب می‌شود نوعی سوگیری به نام سوگیری انتشار در فراتحلیل به وجود می‌آید (عریضی و فراهانی، ۱۳۸۷، ص۳۱۴). همچنین با وجود نظام‌مندبودن مراحل اجرای فراتحلیل نمی‌توان از سوگیری پژوهشگر در این روش غفلت کرد.

جدول ۲. ارزیابی روش‌های پژوهش کمی براساس مبنای اثبات‌گرایی و مبانی دیگر

طرح پژوهشی	ارزیابی بنایی		ارزیابی مبنایی
	نقاط مثبت	نقاط ضعف	نقاط ضعف
روش آزمایشی	کشف علت رعایت دقیق قواعد	رسش شرکت‌کنندگان رویداد پیش‌بینی‌نشده تأثیر پیش‌آزمون	تقلیل‌گرایی در نگاه به واقعیت امکان تحقق خطا
روش شبه‌آزمایشی	استفاده در محیط طبیعی	تصادفی‌نبودن اشکال در کشف علت	اشکال در تعمیم‌پذیری
روش سری زمانی	بررسی افراد در طول زمان	مداخلهٔ متغیر زمان آزمودنی اندک	اشکال در تعمیم‌پذیری
روش علی مقایسه‌ای	اطلاعات از گذشته	تصادفی‌نبودن	اشکال در تعمیم‌پذیری
روش همبستگی	پیش‌بینی رویداد پدیده	کشف‌نکردن علت	رعایت‌نکردن شرط قانون تجربی
روش پیمایشی	توصیف ویژگی‌های جامعه	کشف‌نکردن علت	خطاپذیری بالای روش درون‌نگری
روش تک‌موردی	بررسی موارد ویژه و الگوی رفتاری انسان	اشکال در تعمیم‌پذیری	اشکال در تعمیم‌پذیری
روش فراتحلیل	جمع‌بندی داده‌ها	سوگیری انتشار	سوگیری پژوهشگر

پژوهش کیفی

پژوهش کیفی ریشه در الگوهای تفسیری و انتقادی دارد و جایگزینی برای رویکرد کمی است که در محافل علمی مطرح شده و گسترش یافته است. در این نگاه، انسان‌ها واقعیت اجتماعی

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

را با سخن‌گفتن، کنش، نظام معنایی، آداب و سنن، تشریفات و شعائر تولید و بازتولید می‌کنند. (ایمان، ۱۳۹۱، ص ۱۴۷). مبانی هستی‌شناسانه و معرفت‌شناسانهٔ این رویکرد در ابتدای بحث نقد و ارزیابی شد. پژوهش کیفی برخلاف پژوهش کمی ابزاری خشک نیست و متناسب با نوع و ماهیت مسئلهٔ تحقیق، از روش‌های متعدد و چندگانه، برای کشف معنا و فهم دنیای اجتماعی بهره می‌برد. در اینجا روش‌های مختلف پژوهش کیفی در علم مشاوره را مطالعه می‌کنیم.

جدول ۳. میزان فراوانی روش‌های پژوهش کیفی در کتب روش تحقیق در علم مشاوره

نام نویسنده	سال	داده بنیاد	پدیدارشناسی	روایتی	توافقی	تحلیل گفتمان
Bager	۲۰۲۰	✓	✓	✓		
Balkin and Kleist	۲۰۱۷	✓	✓		✓	
.Sheperis et al	۲۰۱۰	✓	✓	✓		
.Heppner et al	۲۰۰۷	✓	✓		✓	
Thomas and Hersen	۲۰۰۳					
McLeod	۲۰۰۱	✓	✓	✓		✓
دالاس و وتر	۱۳۹۷	✓	✓	✓		✓
عریضی و فراهانی	۱۳۸۶					

الف) نظریهٔ داده بنیاد[1]: در میان روش‌های کیفی، مربوط‌ترین رویکرد به عملکرد مشاوره، نظریهٔ داده‌بنیاد است. این روش بر تدوین نظریه از داده‌ها در فرایند پژوهش تأکید دارد. در این روش برخلاف پژوهش‌های سنتی انواع روش‌های جمع‌آوری داده در اولین مرحله انجام می‌شود. پس از جمع‌شدن داده‌ها، نکات کلیدی با کمک مرور داده‌ها کدگذاری شده و داده‌های کدگذاری‌شده به مفاهیم مربوط گروه‌بندی می‌شوند. از این مفاهیم دسته‌هایی شکل می‌گیرند که به زیربنای خلق نظریه برای توضیح آزمودنی مدنظر تبدیل می‌شوند (Sheperis et al., 2010, p. 212).

مک لید معتقد است نظریهٔ داده‌بنیاد روشی انعطاف‌پذیر است که می‌تواند به‌راحتی با شرایط مختلف سازگار شود (McLeod, 2011, p. 70). این روش با وجود پیچیدگی در اجرا توانسته است با راهبردهای متعددی اعتمادپذیری یافته‌های خود را تضمین کند. روش نظریهٔ داده‌بنیاد با وجود اینکه در مقایسه با روش‌های کمی توانسته است با نگاهی گسترده‌تر به واقعیت نگاه کند،

1. Grounded Theory

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

به‌دلیل دخالت بینش مشاور در فرایند اعتبارسنجی، میزان خطاپذیری روش، وابسته به تخصص و مهارت پژوهشگر خواهد بود. علاوه بر اینکه از نظر مبنایی پذیرش اصل واقعیت محل تردید جدی قرار گرفته که از نظر فلسفهٔ اسلامی پذیرفتنی نیست.

ب) پدیدارشناسی[1]: در روش پدیدارشناسی شخص و جهان به‌طور جدایی‌ناپذیری به‌هم‌پیوسته قلمداد می‌شوند. پدیدارشناسی بر برداشت شرکت‌کنندگان از تجارب و شرایطشان تمرکز می‌کند. بر این اساس، مأموریت پژوهشگر مشاهدهٔ دقیق تعامل و گفتمان شخص و جهان است (Sheperis et al., 2010, p. 135). هدف روش پدیدارشناسی این است که توصیفی جامع از پدیدهٔ تجربه‌های روزمره به‌واسطهٔ درک صحیح از ساختارهای اساسی خود آن پدیده فراهم کند (McLeod, 2011, p. 38). در این روش به این پرسش پاسخ داده می‌شود که «معنا، ساختار و ذات تجربهٔ زیستهٔ یک پدیدهٔ خاص یک فرد یا چندین فرد چیست؟»

در پژوهشی دیگر روش پدیدارشناسی یکی از قدرتمندترین روش‌های کیفی است که با چارچوبی فلسفی رویکردی خلاقانه به پدیده‌های پیچیده دارد (Bager and McBeath, 2020, p. 38). با این حال به‌دلیل اینکه مصاحبه‌ها ابزارهای اولیه برای جمع‌آوری داده‌ها از شرکت‌کنندگان در این پژوهش هستند، چگونگی فرایند مصاحبه، توانمندی پژوهشگر و رابطهٔ شرکت‌کنندگان با پژوهشگر در نتایج پژوهش تأثیرگذار خواهد بود (Sheperis et al., 2010, p. 149).

ج) روایتی[2]: وقتی به داستان‌های مردم گوش می‌دهیم، دربارهٔ ارزش‌ها، باورها، نگرش‌ها، تجربیات زندگی آن‌ها، تفسیرشان از آن رویدادها و چیزی که آن‌ها را هدایت می‌کند و تحت تأثیر قرار می‌دهد اطلاعاتی به دست می‌آوریم (Bager and McBeath, 2020, p. 73). پژوهش روایتی در خالص‌ترین سطح خود، تنها یک داستان خوب است. این رویکرد برای مشاوره تناسب دارد؛ چراکه بر ساخت داستان‌های زندگی در پرورش هویت فردی تمرکز می‌کند. شیوه‌های متعددی در پژوهش‌های روایتی وجود دارد که همین امر موجب ابهام در این روش شده است، اما عنصری که همهٔ این روش‌های مختلف را به هم پیوند می‌زند، علاقه به راه‌های معنابخشیدن از طریق زبان از سوی انسان‌هاست. البته ملاحظات اخلاقی در استفاده از روایت‌ها در پژوهش در محیط‌های درمانی چند برابر می‌شود و همین ملاحظات محدودیت‌هایی را در استفاده از این روش فراهم می‌آورد. علاوه بر این هیچ مدل قطعی برای نوشتن مطالعات روایتی وجود ندارد. این مسئله با وجود اینکه گسترهٔ تجربیات را افزایش می‌دهد، در عین حال فرایندهای تحلیلی را با نقص جدی مواجه می‌کند (Sheperis et al., 2010, p. 171).

1. The Phenomenological Research
2. Narrative Design

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

د)توافقی[1]: روش توافقی برخلاف پدیدارشناسی و داده‌بنیاد ریشه در روان‌شناسی دارد. هیل و همکاران (۱۹۹۷) این روش را ایجاد کردند تا روش‌های کیفی مختلف را با یکدیگر ادغام کنند و به روشی روشن و گام به گام دست یابند. براساس دستورالعمل روش‌توافقی اعضای تیم اجرای پژوهش حداقل باید ۳ پژوهشگر حرفه‌ای باشند. ابزار گردآوری اطلاعات مصاحبه‌ای نیز باید ساختارمند باشد. در این روش پایبندی به ساختار تعریف‌شده برای پژوهش و وحدت رویه در اجرای آن، ابزارهایی برای بررسی اعتبار آن محسوب می‌شوند (Balkin and Kleist, 2017, p. 205). این روش نیز با وجود اینکه توانسته است تا حدودی قدرت لازم را به ساختار پژوهش ببخشد، همچنان نتوانسته تأثیر سوگیری پژوهشگر در نتایج آن را از بین ببرد.

هـ) تحلیل گفتمان[2]: تحلیل گفتمان برخی ایده‌ها و روش‌های اساسی تحلیل گفت‌وگو را در نظر گرفته و آن‌ها را در حوزه‌های متعددی گسترش داده است. از نظر تعیین یا توصیهٔ رویه‌ها برای انجام مطالعات پژوهشی، تحلیلگران گفتمان بیشترین وزن را بر ظرفیت محقق برای درک ایدهٔ تحلیل گفتمان گذاشته‌اند و رویه‌های تحقیق خود را مدون نکرده‌اند. درواقع، به نظر می‌رسد آن‌ها آگاهانه در برابر هرگونه راهبرد تصمیم‌گیری می‌کنند و بر آزادی پژوهشگر در جمع‌آوری اطلاعات تأکید دارند (McLeod, 2011, p. 100).

جدول ۴. ارزیابی روش‌های پژوهش کیفی براساس مبنای تفسیرگرایی و مبانی دیگر

طرح پژوهشی	ارزیابی بنایی		ارزیابی مبنایی
	نقاط مثبت	نقاط ضعف	نقاط ضعف
نظریهٔ داده‌بنیاد	انعطاف‌پذیری در شرایط	پیچیدگی در اجرا	دخالت تجربهٔ مشاور در اعتبارسنجی
پدیدارشناسی	رویکرد خلاقانه به پدیده	تأثیر پژوهشگر در نتیجه	نگاه نسبی‌گرایانه به واقعیت
روایتی	جمع‌آوری اطلاعات فراوان	محدودیت به‌خاطر ملاحظات اخلاقی	ابهام در شیوه‌های اجرا نداشتن مدل قطعی تحلیل
توافقی	وضوح و ساختارمندی	سختی در اجرا	وابستگی نسبی نتایج به پژوهشگر
تحلیل گفتمان	اختیار گسترده در جمع داده	نداشتن ساختار مشخص	وابستگی شدید نتیجه به پژوهشگر

1. Consensual Research
2. Discourse Analysis

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

پژوهش ترکیبی

هدف تحقیق کمی، دستیابی به تبیین است تا براساس آن بتوان رویدادها را پیش‌بینی کرد. هدف رویکرد کیفی تحقیق، فهم تفسیری و دستیابی به معناست. با توجه به نقایصی که در استفادهٔ هرکدام از این رویکردها به‌تنهایی وجود دارد، زمینهٔ ظهور رویکرد پراگماتیستی ایجاد شده است که در آن دو روش در یک تحقیق واحد تلفیق شده‌اند. در تلفیق این روش‌ها، معمولاً با اصالت یکی از این رویکردها دیگری نیز استفاده می‌شود (ایمان، ۱۳۹۱، ص ۲۲۲). هنوز این رویکرد پژوهشی در علم مشاوره چندان جای خود را باز نکرده است.

جدول ۵. میزان فراوانی روش‌های پژوهش ترکیبی در کتب روش تحقیق در علم مشاوره

نام نویسنده	سال	مثلث‌بندی	جاسازی شده	تبیینی	اکتشافی
Bager	۲۰۲۰				
Balkin and Kleist	۲۰۱۷				
Sheperis et al.	۲۰۱۰	✓	✓	✓	✓
Heppner et al.	۲۰۰۷				
Thomas and Hersen	۲۰۰۳				

الف) طرح مثلث‌بندی[1]: هدف از این طرح جمع‌آوری هم‌زمان داده‌های کیفی و کمی، ادغام داده‌ها و استفاده از نتایج برای درک مسئلهٔ تحقیق است. این طرح نقاط ضعف تحقیقات کمی مانند تعداد شرکت‌کنندگان و تعمیم‌پذیری را از بین می‌برد و آن‌ها را با نقاط قوت تحقیقات کیفی کامل می‌کند. در مثلث‌بندی داده‌های کمی، داده‌های کیفی و تفسیر و تحلیل هرکدام ضلعی از مثلث را تشکیل می‌دهند. طرح مثلث‌بندی توانسته است داده‌های هر دو نوع تحقیق را جمع‌آوری کند، نقاط ضعف دو روش را با نقاط قوت دیگری پوشش دهد و درنتیجه اعتبار پژوهش را از نگاه معرفت‌شناختی بالا ببرد، اما علاوه‌بر زمان فراوان برای اجرا به‌منظور شفاف‌سازی در ترکیب داده‌ها به داده‌های بیشتری نیاز دارد (Sheperis et al., 2010, p. 194).

ب) طرح جاسازی‌شده[2]: در این طرح، نوعی از داده‌ها در نقش اصلی قرار می‌گیرد و نوع دیگر داده‌ها به‌منزلهٔ بازیگر مکمل عمل می‌کند. این نوع طرح، زمانی مفید است که پژوهشگر درصدد جاسازی یا قراردادن عنصری کیفی در طرحی کمی باشد. پژوهشگر با طرح جاسازی، جمع‌آوری

1. Triangulation Design
2. Embedded Design

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

نوعی از داده‌ها را شروع می‌کند و آن را در روش‌شناسی جای می‌دهد که به‌کمک داده‌های نوع دیگر چارچوب‌بندی شده است. داده‌ها با استفاده از شکل اولیهٔ داده‌ها و سپس با استفاده از نوع دیگر داده‌ها برای پشتیبانی از تحلیل اول، تحلیل و تفسیر می‌شوند. این روش با وجود اینکه تلاش و زمان تحقیق را کاهش می‌دهد، نوع ترکیب داده‌ها موجب دشواری در یکپارچه‌سازی نتایج می‌شود؛ به همین دلیل پژوهش‌های بسیار اندکی از این روش بهره برده‌اند (ibid). از نظر مبنایی، این روش بر پایهٔ روش کمی مبتنی می‌شود؛ بنابراین جمع‌آوری داده‌های کیفی نمی‌تواند نقاط ضعف روش کمی را به‌خوبی پوشش دهد.

ج) طرح تبیینی[1]: در طرح تبیینی، داده‌های کیفی به تبیین نتایج کمی اولیه کمک می‌کنند. این طرح برای پژوهشگرانی ایده‌آل است که در جست‌وجوی داده‌های کیفی بیشتر برای تبیین نتایج کمی هستند. پژوهشگر در این طرح با جمع‌آوری داده‌های کمی پژوهش را شروع می‌کند و سپس به جمع‌آوری داده‌های کیفی می‌پردازد. داده‌های کمی تصویر اولیه‌ای از مسئلهٔ تحقیق فراهم می‌کنند و تحلیل کیفی تصویر بزرگ‌تری از تحقیق را تبیین می‌کند. این روش با وجود اینکه روشن‌تر و فهم آن برای خواننده آسان‌تر است، اجرای آن برای پژوهشگر دشوار است و کاربرد گستره ای در پژوهش‌های مربوط به مشاوره ندارد (ibid, p. 195). این روش نتوانسته نقاط ضعف دو روش کمی و کیفی را از بین ببرد، اما توانسته است با بهره‌گیری از دو روش میزان خطا را تا مقداری کاهش دهد.

د) طرح اکتشافی: در این طرح برخلاف طرح تبیینی ابتدا پژوهش با جمع‌آوری داده‌های کیفی آغاز می‌شود و پس از آن پژوهشگر به جمع‌آوری داده‌های کمی می‌پردازد. کرسول اظهار کرده است این طرح زمانی اجرا می‌شود که متغیرها ناشناخته باشند و نظریه‌ای برای اجرا وجود نداشته باشد؛ بنابراین طرح به‌صورت کیفی شروع می‌شود تا پدیده‌ها را با جزئیات دقیق کشف کند. همچنین این امکان را به پژوهشگر می‌دهد تا ابزارها را تدوین و آزمایش کرده و متغیرها را شناسایی کند. این طرح پژوهشی نیز مستلزم زمان بیشتری برای اجراست. علاوه بر اینکه مشخص کردن رویهٔ فاز کمی نیز دشوار است (Creswell, 2009, p. 196). این پژوهش نیز با وجود اینکه بر روش‌های کمی و کیفی برتری دارد، هنوز نتوانسته نقاط ضعف آن‌ها را از بین ببرد؛ زیرا در این طرح روش کیفی تنها برای تهیهٔ اطلاعات مقدماتی به‌منظور روش کمی به‌کار گرفته شده است. همچنین نقاط ضعف هریک از روش‌ها همچنان باقی است و جمع نقاط ضعف سبب رفع آن‌ها نمی‌شود.

1. Explanatory Design

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

جدول ۶. ارزیابی روش‌های پژوهش ترکیبی براساس مبنای پراگماتیستی و مبانی دیگر

طرح پژوهشی	ارزیابی بنایی		ارزیابی مبنایی
	نقاط مثبت	نقاط ضعف	نقاط ضعف
طرح مثلث‌بندی	کاهش نقاط ضعف دو روش کمی و کیفی	سختی در اجرا	سختی رعایت شرایط لازم برای تعمیم‌پذیری در روش تجربی
طرح جاسازی‌شده	راحتی اجرا و زمان کمتر	دشواری یکپارچگی نتایج	بقای نقاط ضعف روش کمی
طرح تبیینی	فهم آسان‌تر برای خواننده	دشواری اجرا	بقای نقاط ضعف روش کمی و کیفی
طرح اکتشافی	پایهٔ مبنایی و اطلاعاتی برای روش کمی	دشواری اجرا و زمان بر بودن	بقای نقاط ضعف روش کمی و کیفی

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر، با هدف بررسی روش‌های پژوهش در علم مشاوره با نگاه درجه دو و ارزیابی بنایی و مبنایی آن‌ها با تکیه بر فلسفهٔ اسلامی انجام شد. در پاسخ به این سؤال که از چه روش‌هایی برای پژوهش در علم مشاوره استفاده می‌شود، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد دو دسته روش برای تدوین گزاره‌های این علم به کار گرفته شده است: روش‌های پژوهشی و روش‌های غیرپژوهشی. روش‌های غیرپژوهشی روش‌هایی چون حس مشترک، تجربهٔ شخصی و آزمون و خطا را دربرمی‌گیرند و روش‌های پژوهشی شامل روش‌های کمی، کیفی و ترکیبی هستند که هر کدام از طرح‌های مختلفی بهره می‌برند. با بررسی متون مرتبط با علم مشاوره مشخص شد در روش‌های کمی از طرح‌های آزمایشی، شبه‌آزمایشی، پیمایشی، همبستگی، سری زمانی، علی-مقایسه‌ای، تک‌موردی و فراتحلیل استفاده می‌شود. در روش‌های کیفی از طرح‌های نظریهٔ داده‌بنیاد، پدیدارشناسی، روایتی، توافقی و تحلیل گفتمان و در روش‌های ترکیبی نیز از طرح‌های مثلث‌بندی، جاسازی‌شده، تبیینی و اکتشافی استفاده می‌شود.

در پاسخ به این سؤال که روش‌های به‌کار گرفته‌شده در علم مشاوره تا چه میزان کارایی و واقع‌نمایی دارند، روش‌های مختلف به‌صورت مجزا براساس مبانی خودش و مبنای فلسفهٔ اسلامی ارزیابی شد. روش‌های غیرپژوهشی که مبتنی بر مبنای فلسفی خاصی نیستند، با تکیه بر باورهای عمومی شکل گرفته‌اند و با این حال در برخی از موارد می‌توانند مفید باشند، اما به‌منزلهٔ روشی برای استخراج گزاره‌های علم مشاوره مفید دانسته نشده‌اند. در میان روش‌های کمی، روش آزمایشی با

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

دقت بیشـــتری قواعد تعمیم‌پذیری را میان قوانین تجربی رعایت کرده است و همین موجب اعتبار بالاتر آن از ســـایر روش‌های کمی شـــده اســـت. طبق مبانی اثبات‌گرایی نیز این روش در معرض خطاهایی چون رسش شرکت‌کنندگان، شرایط پیش‌بینی‌نشده و تأثیر پیش‌آزمون بر نتایج قرار دارد. جدا از اینکه براســـاس مبنای معرفت‌شناسی اسلامی تجربه نمی‌تواند یقین کاملی را به بار بیاورد، در صورتی که شرایط قوانین تجربی به‌خوبی رعایت شود می‌تواند سطحی از اطمینان را ایجاد کند. روش‌های دیگر کمی نیز سطوحی از اطمینان و کارایی را به همراه دارند، اما باید به محدودیت‌های هرکدام که به آن‌ها اشاره شده، توجه داشت و بیش از اعتبارشان بدان‌ها استناد نکرد.

در میان روش‌های کیفی روش نظریهٔ داده‌بنیاد و روش توافقی بیشترین تناسب را با علم مشاوره داشـــته و با ساختار و اعتبار بیشتری همراه اســـت، اما روش تحلیل گفتمان کمترین ساختارمندی را دارد؛ با این حال با توجه به نگاه فلســـفی تفســـیرگرایی در روش کیفـــی، نقد مبنایی به این روش مربوط به نســـبی‌گرایی و وابستگی اعتبار به نگاه شرکت‌کنندگان و پژوهشگر است. روش‌های دیگر نیز با توجه به محدودیت‌ها و میزان اعتبار می‌توانند اســـتناد شـــوند. در پژوهش‌های ترکیبی روش مثلث‌بندی بیش از ســـایر روش‌ها تلاش کرده است با اجرای هم‌زمان دو روش کیفی و کمی، نقاط ضعف آن‌ها را پوشش دهد، اما دشواری اجرای آن از نقاط ضعف این روش محسوب می‌شود.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

کتابنامه

۱. آذربایجانی، مسعود. ۱۴۰۰. **فلسفهٔ علم روان‌شناسی**، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۲. ابن‌سینا، بوعلی. ۱۳۷۳. **برهان شفا**. تهران: فکر روز.

۳. ایمان، محمدتقی. ۱۳۹۱. **فلسفهٔ روش تحقیق در علوم انسانی**. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۴. بستان، حسین. ۱۳۹۲. **نظریه سازی دینی در علوم اجتماعی با تطبیق بر جامعه‌شناسی خانواده**. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۵. بلیکی، نورمن. ۱۳۹۱. **پارادایم‌های تحقیق در علوم انسانی**. ترجمهٔ حمیدرضا حسنی، محمدتقی ایمان و مسعود ماجدی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

۶. حبیبی، رضا و شجاعی شکوری، محمد. ۱۳۹۱. **فلسفهٔ علوم تجربی**. قم: مؤسسهٔ آموزشی پژوهشی امام خمینی.

۷. حسین‌زاده، محمد. ۱۳۹۴. **معرفت‌شناسی در قلمرو گزاره‌های پسین**. قم: مؤسسهٔ آموزشی پژوهشی امام خمینی.

۸. حلی، جمال‌الدین حسن بن یوسف . ۱۴۳۵ ق. **الجوهر النضید**. قم: نشر بیدار.

۹. شریفی، احمدحسین. ۱۳۹۳. **مبانی علوم انسانی اسلامی**. تهران: نشر آفتاب توسعه.

۱۰. عبداللهی، عبدالله و جوان، جعفر. ۱۳۸۹. **درآمدی بر فلسفهٔ علم و پژوهش در علوم انسانی**. جلد ۲. تهران: نشر چاپار.

۱۱. عریضی، حمیدرضا و فراهانی، حجت‌الله. ۱۳۸۷. **روش‌های کاربردی در روان‌شناسی بالینی و مشاوره**. تهران: نشر دانژه.

۱۲. فروند، ژولین. ۱۳۹۳. **نظریه‌های مربوط به علوم انسانی**. ترجمهٔ علی محمد کاردان. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

۱۳. مصباح، مجتبی و محمدی، عبدالله. ۱۳۹۸. **معرفت‌شناسی**. قم: انتشارات مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

۱۴. مصباح یزدی، محمدتقی. ۱۳۷۹. **آموزش فلسفه**. جلد اول. تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل.

۱۵. نوالی، محمود. ۱۳۸۸. **فلسفهٔ علم و متدولوژی**. تبریز: انتشارات دانشگاه تبریز.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

16. Bager and McBeath, A. 2020. **Enjoying Research in Counselling and Psychotherapy**. Springer International Publishing.
17. Balkin and Kleist, D. M. 2017. **Counseling Research: A Scholar-Practitioner Approach**. American Counseling Association.
18. Barker, C., Pistrang, N., and Elliott, R. 2015. **Research methods in clinical psychology: An introduction for students and practitioners**. John Wiley and Sons.
19. Bunge and Ardila, R. 1987. **Philosophy of Psychology**. Springer: New York.
20. Creswell, J. W. 2009. **Research designs**. Qualitative, quantitative and mixed methods approaches.
21. Heppner and Kivlighan, D. M., and Wampold, B. E. 1992. **Research design in counseling**. Pacific Grove, CA: Brooks. Co/e.
22. Hergenhahn, B.R. 2008. **An Introduction to the History of Psychology**: Wadsworth Publishing.
23. McLeod, J. 2011. "Qualitative research in counselling and psychotherapy". **Qualitative research in counselling and psychotherapy**, pp. 1-352.
24. Sheperis, Young, J. S., Daniels, M. H. 2010. **Counseling research_ quantitative, qualitative, and mixed methods-Pearson Education**, Pearson: Merrill.
25. Thomas and Hersen M. 2003. **Understanding Research in Clinical and Counseling Psychology**: Routledge.

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]

[Downloaded from frh.sccsr.ac.ir on 2026-11-04]